

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію **Є.О. Маруняк** «Соціально-економічний простір (методологія геопросторових досліджень та практика планування)», представленої на здобуття наукового ступеня доктора географічних наук за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія

Актуальність теми дослідження та її зв'язок із планами і напрямами науково-дослідних робіт наукових установ і організацій, державними і галузевими науковими програмами. У суспільній географії останнім часом помітно активізувалася розробка просторових і територіальних аспектів життєдіяльності населення на протигагу і як доповнення традиційних галузевих підходів. У складних умовах становлення державності і входження у європейське і світове співтовариство вітчизняна географія розробляє проблеми регіоналізації країни і формування державної регіональної політики, адміністративно-територіальної реформи, спрямованої на децентралізацію управління, і посилення ролі місцевого самоврядування, планування території країни та її регіонів, формування національної та регіональних екологічних мереж і їх стиковки з Всеєвропейською екологічною мережею, розроблення нових засад державної демографічної та етнопонаціональної політики. У цих розробках Україна орієнтується на нові принципи взаємодії суспільства та природи, розроблені світовою європейською спільнотою на зламі століть.

Дисертаційне дослідження виконане у контексті наукових програм, планів і тем Інституту географії НАН України, перелік яких складає 14 назв. У дисертації використані матеріали міжнародних проектів, перелік яких наведений у роботі. Окремі результати отримані авторкою під час її наукових стажувань у Німеччині. Наведений перелік засвідчує реальний зв'язок наукових розробок дисертантки з вагомими і актуальними проектами науково-дослідних робіт Інституту географії міжнародного і національного рівня.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, що сформульовані у дисертації. Дослідження спирається на сучасні теоретико-методологічні засади суспільної географії, зокрема парадигми і концепції географічного простору, територіальної організації суспільства, планування територій (у авторки - територіальне планування), збалансованого й сталого розвитку регіонів, екологічно безпечного й економічно ефективного природокористування, раціонального розселення.

Конкретно-наукова методологія дослідження спирається на порівняльно-географічний і картографічний методи дослідження соціально-економічного простору (СЕП) на трьох взаємозв'язаних рівнях - глобальному, національному та регіональному. Для обробки даних і картографування використовувались геоінформаційні методи та програми ArcGIS, Excel, Statistika.

Дослідження має надійну і достатньо повну інформаційну основу, у складі якої нормативно-правові документи України та країн ЄС, вітчизняної статистики, статистичних органів країн ЄС, Ради Європи, світового Банку, ООН, низки міжнародних організацій, літературні та довідкові джерела, сайти електронної інформації.

Достовірність і наукова новизна результатів, висновків та рекомендацій. Дисертація містить положення та результати, що визначають її наукову новизну. Головні з них:

- = сформовано й обґрунтовано поняття соціально-економічний простір – СЕП (§§ 1.1 – 1.2; с. 16-40); відразу зауважу, весь понятійно-термінологічний арсенал роботи розроблено докладно, глибоко й цілеспрямовано;
- = введено і визначено поняття центру СЕП, обґрунтовано ієрархію центрально-периферійних концептів (§ 1.3, с. 40-52);
- = розроблена схема (модель) процесу сучасного просторового планування (§ 1.4. с. 52-66, рис.1.3);
- = проаналізовано динаміку окремих індикаторів СЕП, встановлені ключові напрямки глобальної цивілізаційної взаємодії (розділ 2, с. 70-102);
- = розроблена графічна модель системи «центр-периферія», проаналізовані зміст і динаміка глобальних зв'язків (рис 2.2, с. 87);
- = розроблено індекс глобального впливу країн світу (§ 2.2, с. 98-102, рис. 2.11);
- = розроблена методика комплексної оцінки просторового розвитку на національному та регіональному рівнях (§ 4.3, с. 212-239);
- = обчислені індекси просторового розвитку України та її модельних регіонів, обґрунтовані оцінки просторового розвитку (§ 1, с. 240-290; § 5.3, с. 314-344);
- = обґрунтована авторська концепція інтегровано планувального процесу в Україні (§ 5.5, с. 361-378).

Всі зазначені положення і розробки мають необхідний рівень наукового обґрунтування, спираються на якісну фактологічну базу і мають відповідне теоретико-методологічне та методичне забезпечення.

Значущість дослідження для науки і практики. Просторова парадигма, як вже зазначалось, має підвищений запит на сучасному етапі розвитку науки і разом з тим лишається недостатньо розробленою, зокрема, у методологічному та методичному аспектах. Представлена робота ставить і розглядає проблему теоретико-методологічних засад дослідження соціально-економічного простору і доводить їх до методичних рішень і практичного використання у формі територіального планування. Актуальність такого підходу засвідчує та обставина, що вітчизняна, а певною мірою і світова наука ще не розглядає географічний простір як унікальний і високоцінний ресурс, що не має жодних альтернатив. У практиці планування територій така проблема ще тільки поставлена. І спроба **Є.О. Маруняк** поглибити теоретико-методологічне засади цього напрямку є актуальною, змістовною і результативною.

Для теорії і практики геопросторово-планувальних досліджень велике значення мають і положення дисертаційного дослідження, спрямовані на розроблення оцінок просторового розвитку та їх методологічне обґрунтування.

Практичне значення результатів дисертаційного дослідження засвідчує їх впровадження до національної доповіді України про виконання «Порядку денного на XXI століття» (2012 р.), Українського державного науково-дослідного інституту «Діпромісто» (2016 р.), Черкаської обласної державної адміністрації (2014 р.) Головні положення дослідження та рекомендації адресовані до використання кільком міністерствам і освітнім закладам.

Дискусійні положення, зауваження та пропозиції. Тема дисертаційного дослідження актуальна і складна, а, відтак, потребує подальшого обговорення та дискусії.

Певних методичних уточнень потребує базове поняття соціально-економічного простору. Зокрема, потрібно характеризувати його топологічні та метричні властивості. У висновках до розділу 4 ця проблема позначена. У роботі розмежовані реальний та умовний простори: перший – сукупність об'єктів, другий – відношень (с. 67). Надалі геопростір визначений як сукупність об'єктів і відношень (с. 67 і далі), і це більш точна дефініція. Нагадаю, що умовними називають багатовимірні ознакові простори, позбавлені топології.

У дисертації обговорюються цікаві положення щодо розвитку якості середовища (с.70), “стискання географічного простору” та інші, які можна було б пояснити змінами (розвитком) метрик геопростору (зростання комунікацій, зв'язків, взаємодій тощо).

У формуванні та розвитку глобального СЕП головна роль відведена концепції “центр-периферія”, і за цим підходом одержані цікаві й змістовні характеристики геопросторів. Мені здається, що перелік моделей глобальних взаємодій міг би бути ширшим. Одна з найбільш помітних у такому аспекті концепція мереженого суспільства. З одного боку, мережна організація СЕП накладається на схему “центр-периферія”, а з другого – має (може мати) і цілком самостійне значення. Як приклад, мережна організація ТНК, розглянута у роботі (с. 94-98), яка практично не співпадає з моделлю “центр-периферія” і має принципово інші критерії своєї просторової організації. У такому ж контексті можна розглядати сучасні транспортно-логістичні мережі та ін. Показово, що в дисертації розвиток комунікацій і мереж визначений як один із трендів розвитку СЕП (розділ 4), акцентована зростаюча “мережевість” суспільства – концепція М. Кастельса (§ 3.2, § 3.4, с. 167-181). Але узагальненого методологічного розгляду такого напрямку як сучасної форми організації СЕП нема.

У роботі є рубрика, де розглянуті сутність і зміст основоположних понять дисертації. Її можна було б посилити і довести до понятійно-концептуальної системи, яка б інтегровано представила базові поняття та відповідні концепції і напрямки досліджень.

Авторську розробку понять СЕП, просторовий розвиток, а також принципів просторового планування слід було б доповнити синергетичними ознаками: переважна більшість дослідників розглядає соціально-економічні системи як синергетичні, такі, що мають властивість самоорганізації. І ця ознака повинна бути принципом конструювання СЕП та його планувальних розробок.

Обговорюючи проблему інтегрального індикатора просторового розвитку, дисертантка доходить висновку, що соціально-економічний вимір “не ідентичний” просторовому (с.342), але надалі це положення не розроблялось. Можна було б провести двохвимірне групування територій – країн, регіонів, за показниками соціально-економічного та просторового розвитку і проаналізувати залежність між зазначеними аспектами.

Прослідковується проблема інтегральних показників просторового розвитку. Методологічне її розроблення цілком достатнє. Але в авторських методиках аналізу та оцінки інтегрованого просторового розвитку, інтегральних індикаторів та інших показників такі узагальнені (максимально інтегровані) оцінки практично відсутні. Наведений приклад порівняння індексів просторового розвитку для Німеччини, Польщі та України (рис 5.16, с. 286-290) має такі зауваження:

а) індекси представлені у формі структурних картодіаграм (6 показників) та фонової картограми (індекс Тейла);

б) за авторською методикою повинні обчислюватись і загальні оцінки просторового розвитку – усереднені чи зважені, яких нема;

в) не позначені можливі амплітуди складових індексів та їх змістовна інтерпретація.

Подібна ситуація з оцінками модельних регіонів України (с. 318-322, табл. 5.25-5.29), які порівнюються за блоковими індикаторам без інтегральних оцінок. В цілому для блоку “Інтегрований просторовий розвиток” позначені 11 індикаторів, що використовуються у територіальному плануванні. З методологічної точки зору, потрібна узагальнена оцінка просторового розвитку, хоча б якісна (відносно краща – відносно гірша). Змістовно близький до цього індекс Тейла (с. 221), але він розглядається як окремий показник.

Методологічна розробка індексу просторового розвитку представлена деталізованою системою показників: 4 блоки-“профілі”, розшифровані кількома ключовими і додатковими індикаторами. Разом з тим у методиках використані “можливі індикатори” (с. 421), поширені у світовій статистиці.

Розроблений авторкою індекс просторового розвитку (с. 223-234) представлений як інтегральний показник, що синтезує 8 вихідних параметрів. За його формулою – за вагами показників, очевидно, що 68% інтегрованої оцінки припадає на індекс людського розвитку, а внесок індексів екологічної ефективності та сприйняття корупції дорівнює 1%. За існуючої точності відповідної статистики та зазначених показників можна стверджувати, що індекс просторового розвитку близький (чи тотожний?) індексу людського розвитку.

Такі ж зауваження необхідно зробити і наведеному прикладу обчислень інтегральних індикаторів для модельних регіонів України (с. 342 і далі, рис. 5.22 та 5.23). Обчислені компонентні оцінки регіональних індикаторів мають значні коливання і розбіжності і потребують відповідних пояснень та узагальнень. Приклад лише показує техніку таких розрахунків і обчислень.

Необхідно підкреслити, що більша частина моїх зауважень стосується методики обчислень і розрахунків і не поширюється на головні методологічні положення і розробки, що мають в цілому високу оцінку.

Дещо невдала назва розділу 5 – “Напрями вдосконалення планувального процесу в Україні для забезпечення національних інтересів”.

Зміст та завершеність дослідження. Зміст і структура дисертації відповідають цільовим настановам дослідження. Робота складається з п'яти розділів, у яких послідовно і взаємопов'язано розглянуті методологічні проблеми геопросторових досліджень, глобальний соціально-економічний простір, новітні виклики просторового розвитку та можливості їх розв'язання. Четвертий розділ має методичну спрямованість і орієнтований на аналіз і оцінювання відмінностей СЕП. У п'ятому розглянуті особливості просторового розвитку в Україні та планування територій.

Основні завдання дослідження представлені і аргументовано проаналізовані, основні положення і висновки витримують баланс щодо теоретико-методологічних розробок і методичних рішень. Хочу підкреслити, що головні положення і тези дослідження мають ємні і змістовні обґрунтування, актуальну і конструктивну спрямованість. Дослідження спирається на солідну базу першоджерел, що охоплює 420 найменувань, з яких 200 – іншомовних.

Ілюстративний матеріал дисертації представлений 89 таблицями, 42 рисунками та картосхемами, а також 23 тематичними додатками.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій в опублікованих працях. Необхідно підкреслити високий рівень апробації основних положень і результатів дисертаційного дослідження. Його засвідчує участь **Є. О. Маруняк** у багатьох міжнародних та національних конгресах, форумах, конференціях, семінарах, перелік яких наведений у роботі та авторефераті.

Основні результати дослідження опубліковані у наукових працях (100 назв), серед яких 9 монографій, 22 статті у фахових виданнях, 10 – у міжнародних.

Ідентичність змісту автореферату й основних положень дисертації. Зміст, структура та основні положення дисертації повною мірою представлені в авторефераті.

Відповідність дисертації вимогам “Порядку присудження наукових ступенів” та нормативним актам Атестаційної Колегії МОН України. Дисертація **Є. О. Маруняк** відповідає вимогам “Порядку присудження наукових ступенів”, зокрема його пунктам 9, 11 та 12, а також нормативним актам АК МОН України, що регламентують і нормують таку діяльність.

Оформлення дисертації та автореферату відповідає нормативним вимогам щодо їх оформлення та подання.

Загальний висновок. Дисертація **Є. О. Маруняк** присвячена актуальній темі і має відповідне наукове і практичне значення. В ній поставлена і розглянута важлива наукова проблема – розроблені методологічні засади геопросторового аналізу соціально-економічних просторів. Головна прикладна спрямованість цього напрямку полягає у плануванні територій країни та її регіонів у контексті політичного курсу України на евро інтеграцію та прискореного входження у систему світового господарства. Глибока трансформація політичної та соціально-економічної системи України робить цей напрям особливо актуальним і затребуваним.

Дисертаційне дослідження повною мірою відповідає паспорту наукової спеціальності 11.00.02 – економічна та соціальна географія.

Дисертація є завершеним самостійним науковим дослідженням, а її авторка – **Євгенія Олександрівна Маруняк** заслуговує на науковий ступінь доктора географічних наук за вказаною спеціальністю.

О. Г. Топчієв,
доктор географічних наук,
професор, заслужений діяч науки і
техніки України, завідувач кафедри
економічної та соціальної географії

21 вересня 2016 р.

Підпис проф. О. Г. Топчієва засвідчено:

